

Др Борис Беговић*

Adam Tooze, *The Deluge: The Great War and the Remaking of Global Order, 1916-1931*, Allan Lane, London, 2014, 644.

Стогодишњице су, очигледно, добра прилика за успешне издавачке подухвате. Тек је утихнула издавачка олуја коју је изазвала стогодишњица почетка Великог рата, а већ се чују први громови олује која тек долази, изазване стогодишњицом краја тог рата.

Један од првих весника те издавачке олује свакако је Адам Туз, који је веома рано истакао своју кандидатуру за њену звезду, макар за онај статус који је Кристофер Кларк стекао у прошлој издавачкој олуји. Већ у самом наслову књиге аутор се опредељује чиме ће се бавити: не само крајем Великог рата, него и успостављањем новог глобалног поретка који је уследио након тога. Лојд Џорџ је, још децембра 1915. године, Велики рат упоредио с потопом који ће довести до „сеизмичких поремећаја“, док је немачки канцелар Бетман Холвег само пар месеци касније упозорио да нема повратка на *status quo*. Дакле, није баш било изненађење то што је свет после масовног крвопролића постао потпуно другачији. Какав?

Пропаст три царства је уобичајен одговор. За Туза, које се томе не супротставља, најзначајнија новина је, међутим, успон САД (у даљем тексту Америке) у светским размерама и америчко преузимање улоге водеће светске силе. Заиста, мир који је успостављен 1919. године (претходну је означило само примирје) по свему је био *Pax Americana*. Америка је у потпуности променила свој међународни положај и постала глобална, готово суперсила. Како јој је то успело?

Књига успон Америке у том погледу прати од 1916. године, будући да су управо те године одобрени кредити Великој Британији и Француској који су омогућили даље вођење рата, куповином материјала у Америци (основна одредба тих уговора била је да се добијен новац може користити искључиво за куповину америч-

* Аутор је редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду.

ке робе). Без америчког новца, односно, војном терминологијом, материјала, не би било офанзиве на Соми, нити би био одбрањен Верден, закључује аутор. Управо је економска, а пре свега финансијска снага Америке била језичак на ваги који је довео до победе Антанте. Патриотама с друге стране Атлантика годило је то што је колапс немачке војске коинцидирало с јачањем америчког контингента у Европи, али основни амерички ратни допринос није био војни него економски. А иза тог доприноса остали су дугови (европски) и потраживања (америчка).

Главна личност новог светског поретка био је Вудро Вилсон – витез на белом коњу, бар како су га многи видели. Не и Туз. У књизи је веома јасно анализирају циљеви, концепција и учинак тог витеза, који почињу жељом да Америка постане водећа земља света (делом и због потребе учвршћења националног идентитета), концепцијом „рата без победника“, како би се, не само створила равнотежа између зараћених страна, него како би се велике империјалне силе, Велика Британија и Француска, далеко искусније у управљању светом, потиснуле с глобалног пиједестала. На то долази и чувених „14 тачака“, које је, књига јасно показује, свако тумачио онако како му одговара, као и Вилсонова опседнутост стварањем глобалног механизма националне безбедности заснованог на Лиги народа, његовом институционалном мезимчету. Концепција „рата без победника“ имала је великог одјека у Немачкој, али су сваку могућност за њену примену елиминисали милитаристички кругови на челу са Хинденбургом (онај лењи) и Лудендорфом (онај агилни) уз пригодну парољу „Победа или смрт“! Ипак, завршни ударац овој концепцији, сматра аутор, задао је амерички захтев за променом режима у Немачкој, што се свело на то да Кајзер мора да абдицира. Тада је постало јасно да у Великом рату ипак мора да буде победника, што значи и поражених.

Управо у природи Вилсонове мисије, наводи се у књизи, треба тражити основне узроке карактера новог поретка. Неспутан било чиме, уз ниподаштавање америчке законодавне власти, на крилима моралне супериорности, економске моћи и износа америчких потраживања, нема сумње да му је пут био широко отворен, независно од тога што је можда био поплочан добрим намерама. Проблем Версајске конференције био је управо у томе. Опозиције готово да није ни било, показује се у књизи, будући да су некадашњи светски моћници, попут Британије и Француске, били преокупирани сопственим проблемима, пре свега заинтересовани за очување сопствених колонијалних царстава. Француска је уз то била усредсређена и на елиминацију немачке претње, ако не заувек, оно бар за дужи период. Уз поједине мање земље, попут Белгије и Србије, Французи су на својој територији немачке окупаторе имали низ година, а последњи

ударац било је немачко намерно уништавање француске индустријске (пре свега рударске) инфраструктуре. За обнову свега тога тражене су репарације. А Вилсон је мислио само о новом поретку света кога Америка води у бољу будућност и очигледно није имао поверења у друге људе, будући да је, како се детаљно описује у књизи, сам проводио сате и сате на самој конференцији, лично председавајући састанцима посвећеним статуту Лиге народа, на пример. Није ни први ни последњи који је тако схватао одговорност.

Једино што је Вилсон занемарио, књига јасно показује, јесте да је Америка демократија, да у њој постоји законодавна власт и да изабрани представници народа, конгресмени и сенатори, не морају да се слажу с оним што мисли и ради председник. Још од самог почетка, републиканци су показивали снажно противљење Вилсоновим идејама, а најуверљивији су били наступи бившег председника Рузвелта (Теодора), усмерени на тезу да Америка вођење светских послова треба да препусти искуснима (Великој Британији и Француској), а да на све то утиче иза сцене. Ни класични изолационисти, они коју су сматрали да Америка треба да гледа искључиво своја посла, нису били слаби. И тако, када се Вилсон тријумфално вратио из Париза, пошто је потписао мировни споразум укључујући и статут Лиге народа, амерички парламент једноставно га није ратификовао. Америка, стога, није постала ни члан Лиге народа, институције коју је осмислио њен председник. Није то био само Вилсонов фијаско, мада ће се он увек везивати само за њега и његову кратковидост.¹

Тако је и настао нови нестабилни глобални поредак – „Хамлет“ без принца. Поредак који је осмислила Америка, прецизније речено њена администрација, и себи у њему дала водећу улогу, па се онда из њега повукла. Лига народа, без обзира на то што је забележила неке успехе, попут посредовања између Италије и Грчке у погледу Крфа, већ је до самог старта била осуђена на неуспех. Аутор се на неколико места враћа управо на ову тезу и показује шта је све рађено како би се попунила наведена празнина, она коју су сви осећали и која је стварала велике ризике по националну безбедност, како победница, тако и поражених.

Књига придаје велику важност Вашингтонској конференцији о ограничавању морнаричког наоружања, закљученој одговарајућим споразумом 1922. године. Ипак, прецењује се глобални значај те конференције и њених резултата, можда и због тога што аутор занемарује да је основни разлог за њено сазивање било фискално

¹ Маргарет Макмилан сматра да је Туз Вилсона и његов државнички опус описао исувише тамним тоновима, тамнијим него што заслужује. Вид. Margaret MacMillan, *A Bit of Chaos: A Review of The Deluge by Adam Tooze*, *London Review of Books*, Vol. 37(2), 2015, 37–39.

оптерећење које трка у морнаричком наоружању намеће (морнарица је скупа играчка, ту лекцију је знатно касније научио Совјетски Савез). Осим ограничавања тонаже бојних бродова (нуклеарних бојевих глава тог времена), којим је Француска сведена на другоразредну силу, мало шта је тада у Вашингтону постигнуто на плану глобалне безбедности, поготово у Европи.

Споразум из Локарна (1925. године) представља помак у односу на Версајски споразум, будући да су њим заједнички утврђене немачке западне границе, а имплицитно је немачки империјализам упућен на исток. Четрнаест година касније то му је била и прва, мада не и последња станица. Није баш велико изненађење, имајући на уму да је Версајским споразумом очувана сувереност Немачке. Та грешка није поновљена 1945. године.

Коначно, један од кључних проблема међународних односа тог времена, на који се указује у књизи, била је велика и новонастала финансијска међузависност привреда, односно земаља. Немачке репарације биле су потребне, пре свега, Француској, како би уредно сервисирала своје обавезе Америчким повериоцима, Британија је такође своје дугове Америци плаћала из прилива које је имала као поверилац, док је Немачка велики део репарација плаћала из нових кредита које је средином деценије почела да добија од америчких поверилаца. Иако аутор указује на овакав развој ствари, остаје неизвесно шта би донео алтернативни Кејнзов предлог о међусобном опраштању свих обавеза (како потраживања од кредита, тако и од репарација) и новом међународном кредиту од једне милијарде тадашњих долара. Није ни чудо што су у Немачкој, која би овим директно била на добитку, увек имали јако много разумевања за Кејнза, док у Америци то није био случај. Предлог је глатко одбијен.

Аутор сматра да Америка своју огромну моћ која је стекла тиме што су водеће земље света тог времена биле њени нето дужници није искористила на прави начин. О лутању на том плану сведоче, у књизи детаљно приказани, различити амерички планови за решавање међусобних дуговања и потраживања, што се завршило Хуверовим мораторијумом из 1931. године. Све је то било неуспешно. Ипак, стиче се утисак да аутор у овим релацијама сагледава извор Велике (економске) депресије тог времена. Стидљиво се указује на протекционизам који ту кризу, додуше, није изазвао, али ју је трагично продубио, али се, за дивно чудо, америчкој дефлацији из 1920. године придаје више значаја и простора него Великој депресији.

Занимљива су поглавља књиге посвећена појединачним земљама и њиховим судбинама. Вероватно да се најбољи од тих делова књиге односи на Русију, њену трансформацију и судбину. Показало се неколико ствари: бескрупулозност бољшевика, њихов почетни диле-

тангизам и шокантна кратковидост. Прво су, поткопавањем прелазне владе, интереси земље жртвовани ради освајања власти, а на брест-литовским преговорима бољшевици су дилетантски очекивали да ће у Немачкој током преговора доћи до свеопштег радничког устанка, револуције и, вероватно, братимљења војске две стране. Уместо тога, добили су оно што нису тражили – немачке милитаристе, чија је бескрупулозност била равна, ако не и већа од бољшевичке. Због тога су и западне границе Русије у лето 1918. године биле у рушевинама. Аутор јасно показује да је интервенција у совјетској Русији 1918. године била условљена, не толико настанком комунизма (мало је људи тог времена, попут Винстона Черчила, било свесно далекосежности тог догађаја), већ страхом Антанте од немачког напредовања дубоко у врло слабо контролисану територију Русије. Коначно, аутор уверљиво и детаљно показује степен Лењинове бескрупулозности и деструктивности. Зарад сопствене политичке добити жртвовао је националне интересе. Заиста, Лудендофово пребацивање Лењина из Швајцарске у Русију једна од најбољих политичких инвестиција у историји.

Веома је значајна, у књизи недовољно истражена, епизода која показује да идеје о стварању европских наднационалних институција има нешто дужу историју него што се (уобичајено) мисли. Француски премијер Бријан и његов немачки колега Штресеман су јуна 1929. године, под притиском америчке непомирљиве позиције у погледу финансијских потраживања од европских земаља и америчке незаинтересованости за давање било каквих безбедносних гаранција у Европи, покренули иницијативу за – европску интеграцију. Септембра исте године француски премијер је говорницу Лиге народа искористио да упуту позив њеним европским чланицама за ближе повезивање. Коначно, француска влада је упутила и формални позив свим европским земљама чланицама Лиге народа за формирање сталне европске конференције с циљем успостављања федерације. Штресеманова смрт и долазак немачких конзервативаца на власт значио је пропаст овог француског плана. Прихваћен је, у нешто измењеном облику, знатно касније, после много милиона мртвих.

Много је тема, много нових теза у овој књизи, нарочито у погледу економских, односно финансијских чинилаца међународног поретка тог времена. Није ни чудно од аутора који је по струци економиста и који је докторирао у области економске историје. Чуди међутим, одређена непрецизност, понекад на ивици грешака, при разматрању економских тема. Независно од тога, међутим, књига се доста тешко чита. Стил писања је захтеван за читаоца, био он економиста или не, нема оне лакоће стила која карактерише савремену историографију намењену широкој читалачкој публици. Текст на

једној страници не вуче читаоца на следећу – за то је потребан напор. Ипак, у књизи се може пронаћи много налаза који читаоца нагоне на размишљање, нарочито о пропуштеним приликама тог времена. И поређења са садашњим глобални поретком. Независно од тог неспорног квалитета ове књиге, нове звезда савремене историографије ипак није рођена.